

Další specifika keltských jazyků-

Ostrovní keltské jazyky

Lucie Vinšová, Keltské jazyky

A photograph of a field of purple mushrooms with red berries and green moss. The mushrooms are scattered across the field, and the background is a soft-focus landscape with green grass and a blue sky.

Jsou taktéž rozděleny do dvou větví- goidelské a brythonské

Goidelské - Irština, skotská gaelština, jazyk manx

Brythonské- velština, bretonština, kornština (a nejspíše jazyk Piktů)

Tyto jsou často označovány jako “Q- keltské” a “P- keltské”, podle toho v co se změnil původní PIE labioveláry??? (pl)- které se u goidelských jazyků vyvinuly ve veláry a u brythonských v labiály.

Specificky labiovelára *k^w, neboli konkrétně jejího zachování u q- keltských jazyků nebo její změny v p u p- keltských jazyků , tj. tradičního modelu, který reprezentuje např. H. Pedersen nebo K.H. Schmidt .

IE. *k^w se v keltiberském (hispanokeltském) jazyce, jakožto i v některých raných dialektech galštiny (kde je vnímáno jako archaismus) a v písmu ogam (kde se přepisuje jakožto latinské Q, odtud název), objevuje jakožto /ku/, které vede ke /k/ v jazycích goidelských (Irština, skotská gaelština a manx).

A photograph of a field of purple mushrooms with red berries on a mossy ground. The mushrooms are in the foreground, and the background is a blurred field of similar plants. The text is overlaid on the left side of the image.

V galských (pozdější fáze), lepontských a brythonských jazycích se projevuje jakožto /p/.

Základní specifika keltských P- jazyků (Brythonských, ang. Brittonic) je změna keltské labioveláry *kw na p.

Př. velš. pump "pět" < kelt. *kwenkwe, por. stir. cóic.

Další charakteristickou brythonské větve je změna počátečního *u na gw-, jako ve velš. gwr (stvelš. guir "muž") "muž" < *uīros a gwyn "bílý" < *uīndos (por. se stir. fer a finn).

Hlásková změna u brythonských jazyků (umlaut) probíhá ve slově před slabikou obsahující *ā nebo *i, *ī, *i̇.

Př. velš. gwen "bílá" - fem. < *uīndā por. velš. Gwyn "bílý" < *uīndo.

Příklad: raná galština: cenn, velš pen(n), "hlava"; raná gal. mac(c), velš. map, "syn".

MUTACE

Nejvýraznější rys odlišující ostrovní keltské jazyky od ostatních jazyků, a to již v jejich raně středověkých vývojových fázích, je systém mutací- systematických změn počátečních konsonantů, ke kterých dochází v závislosti na tom jaké slovo před nimi stojí, nebo i pouze na tom, jaký nesou gramatický význam.

Stir. Například číslovka sé “šest” nepředstavuje žádnou změnu v konsonantu následujícího slova- sé guth “šest hlasů”, zatímco cóic “pět” způsobí, že se následující konsonant stane frikativou - psáno cóic gotha “pět hlasů” [ɣoθə] se znělou velární frikativou, zatímco secht “sedm” způsobí nazalizaci konsonantu- secht ngotha “sedm hlasů”.

(Fortson)

Za tímto systémem, na první pohled nepřehledným, stojí méně nahodilý původ.

Za odhalení tohoto tajemství jako první stál Franz Bopp (jeden ze zakladatelů indoevropské lingvistiky v Německu- 19. století) (do publikace jeho práce nebylo ani rozhodnuto, že keltské jazyky patří do skupiny indoevropských jazyků), který si všiml konzistentních podobností mezi mutacemi v keltských jazycích a některými lingvistickými rysy objevujícími se v řečtině, latině a sanskrtu.

Mutace tak byly odhaleny jakožto stopy koncových slabik vyskytujících se v historických stádiích keltských jazyků.

A photograph of a forest floor covered in green moss and numerous small purple mushrooms with red berries scattered throughout. The scene is brightly lit, likely by sunlight filtering through the trees.

Sandhi- (ze skt. saṃdhi- „skládající se, spojení“)
Fonologicky podmíněné změny na okrajích forem znaků.

Mutace- Jestliže se forma znaku A v juxta pozici s formou znaku B změní ve formu C a změna je závislá na významu a/nebo gramatické funkci znaku A, B nebo celku AB (a ne na tom jaké formy znaky mají) je tato změna podmíněná gramaticky, a nazývá se mutací.

Přizpůsobování se konsonantů a vokálů jejich okolí. Jde o fonetické změny při kterých se mění zejména počáteční konsonant ve slově (především v závislosti na předchozím slově).

Mutace lze rozlišit do několika skupin (v rámci studia keltských jazyků)

Náslovná mutace- počáteční konsonant podstupuje jednu ze dvou (goidelské jazyky) nebo tří (brythonské jazyky) fonologických změn- lenizaci, nazalizaci a spirantizaci.

Mutace na morfémových hranicích uvnitř slov

Vokální mutace

Mutace jsou zásadní součástí keltských jazyků. Často můžeme jen díky nim určit, jestli je slovo femininem či maskulinem.

Ir. cú „kočka“ má formu kū, pokud stojí samo o sobě, a stejnou podobu má také po zájmenu a „její“. Pokud však stojí po zájmenu a s významem „jeho“, jeho forma je xū (psáno chú). (Jelikož jsou obě zájmena homofonní, tj. dnes se realizují jako ə, je zřejmé, že změna k > x není podmíněná fonologicky, ale gramaticky) (Bič. p. 10)

Velš. cath “kočka”- ei [əu] gath “jeho kočka” a ei [əu] chath “její kočka”.

Mutace, která mění souhlásku na frikativu se nazývá lenice, a mutace, která přidá nazálu před následující zvuk je nazalizace. Mutace se také objevují uprostřed slov.

Radikální forma slova (radical form, citation form) je forma vyskytující se izolovaně (termín ve slovnících).

A photograph of a forest floor covered in purple mushrooms and red berries. The mushrooms have light purple caps and stems, and the berries are small and bright red. The background is a soft-focus forest scene with green foliage and a hint of a wooden structure.

Lenizace- (soft mutation, lenition) - nejrozšířenější (pokud jde o to kolik segmentů- fonémů, se týká a spouštěčů.

Lat. lenis “slabý”, často je tento termín překládán jako “oslabení” (nepřesné). Z fonologického hlediska dochází k

1. sonorizaci (neznělé okluzívy se mění ve znělé okluzívy stejného místa artikulace) - brythonské jazyky.***

příklady v tabulkách pod

2. konstriktivizaci- okluzívy se mění v konstriktivy stejného místa artikulace - brythonské i goidelské jazyky.

3. konstriktivizaci s doprovodnou denazalizací- znělé nazály se mění ve znělé konstriktivy stejného místa artikulace - brythonské i goidelské jazyky.

(Oslabením bychom tedy mohli nazvat pouze konstriktivizaci, při níž úplný kontakt artikulačních orgánů přechází ve vytvoření úžiny. V keltských jazycích byly staré lenizace spouštěné foneticko-fonologickým okolím postupně gramatikalizovány. V důsledku toho jsou v moderních keltských jazycích mutace spouštěny již okolím gramatickým nebo lexikálním, a nikoli okolím foneticko-fonologickým.) (Bič. p. 11)

Lenizace u velšského jazyka

Vyvinuly se ještě před střední velštinou. Cílem gramaticky spuštěné lenizace jsou ve velštině substantiva a adjektiva, cílem lexikálně spuštěné lenizace jsou ještě navíc slovesa a číslovky.

Radikální forma	Lenizace- meddal "soft" mutation	Grafém
p	b	p > b
t	d	t > d
k	g	c > g
b	v	b > f
d	ð	d > dd
g	o	g > ø
m	v	m > f
l	ll	ll > l
r	r	rh > r

Gramatické spouštěče:

a) Ve slově následujícím po subjektu ve větě: naethon nhw° fynd "they went, šli"
b) S příslovci času (a někdy způsobu): °ddwy °flynedd yn ôl "two years ago, před dvěma lety"

c) Pokud je podstatné jméno použité k oslovení nebo zavolání: dewch fan hyn, °blant! "come here, children! Poďte sem, děti!"

d) Obecně se všemi slovy, které podlely flexi: °Golles i r tocyn "I lost the ticket, Ztratil jsem lístek."

e) Po slově, které se ve větě vyskytuje "navíc" základnímu (VSO) sloveso- podmět- předmět vzorci. Jako je patrné například na slově hefyd "také":

Fe °alla i °weld darn o °bapur. "Vidím kus papíru."

Fe °alla i °weld hefyd °ddarn o °bapur. "Vidím také kus papíru."

Mutace způsobená kontaktem s určitým slovem (mutace následuje):

a) Mnoho předložek způsobuje lenizaci: am, ar, at, dan, dros, gan, heb, hyd, i, o, tan, trwy, wrth.

b) Mezi mnohými dalšími můžeme zmínit následující:

pan "když"; rhy "příliš"; pa "který?"; dyma "zde je, here is"; dyha "tam je, there is"; neu "nebo" etc.

c) Některé větné členy: fe, mi

d) Určitý člen u jmen ženského rodu (mimo těch začínajících na ll- a rh-).

e) Po yn (u podstatných jmen a přídavných jmen, (mimo těch začínajících na ll- a rh-)).

f) Po číslovkách 2: dau (f.) a dwy (m.) a 1 un (f.) mimo těch začínajících na ll- a rh-).

g) Některá privlatňovací zájmena: ei "jeho", dy "voje".

h) Mnohé přípony také spouští lenizaci:

ex. af- "ne-" rhesymol "rozumný"- a rhesymol "nerozumný"

di- "ne, bez" gwaith "práce, zaměstnání"- diwaith "nezaměstnaný"

Nazalizace (nasal mutation / ir. eclipsis) je taková foneticko-fonologická změna, při které se neznělé okluzívy mohou sonorizovat nebo měnit v nazály stejného místa artikulace. Znělé okluzívy se také mění v nazály stejného místa artikulace. Tato mutace zasahuje i vokály, před něž se předsouvá nazála. Je daleko méně častější než lenizace. (Bič. P. 11)

Velština:

fy“moje” a yn “v, ve”: fy nnhad i “můj otec”- tad “otec”
ynnMangor “v Bangoru”

Po některých časových určeních, jako např.- blynedd “rok” a diwrnod “den” čísla 5-10 podstupují nazalizaci: chwe nmlynedd “šest let”; saith nniwrnod “sedm dní”.

Předpona an- “ne-” také způsobuje nazalizaci.

an- +posib “možné” – amhosib “nemožné”

cofio“pamatovat” – anghofio “zapomenout”

Irština:

V irštině se nazalizace označuje jako “eclipsis”. Nejdůležitější spouštěče:

Nejčastější je po běžných předložkách následovaných předložkou an: ar an mbord “na tom stole” (bord “stůl”).

Člen na- způsobuje eclipsis v následujícím podstatném jménu v gen. pl.: na mbád “těch loď”.

Předložka i “v, ve”: i bPáras “v Paříži”.

Množné tvary přivlastňovacích zájmen: ár “naše”, bhur “vaše” a a “jejich” způsobují nazalizaci podstatného jména, které je následuje: bhur dtír “vaše země” (tír “země”).

A photograph of a field of purple mushrooms with red berries on a mossy ground. The mushrooms are scattered across the scene, with some in the foreground and others in the background. The ground is covered in green moss and small red berries. The background is slightly blurred, showing more of the field and some green foliage.

Spirantizace (angl. aspiration mutation / spirantization) se týká pouze brytonských jazyků. Tato mutace má jen omezený rozsah. Zasahuje neznělé okluzívy p, t, k, které se mění v neznělé konstriktivy f, θ, χ ve velštině a v kornštině a v konstriktivy f, z, x v bretonštině. Z fonologického hlediska lze tedy v těchto změnách spatřovat konstriktivizaci.

Velština:

a “and”, â “with”, chew “six”, ei “her”, gyda “with”, tri (m.) “three”, tua “towards, about”: gyda chyfaill (< cyfaill) “s přítelem”.

Bara a chaws “chléb a sýr” (caws “sýr”)

Aspirate mutation is not consistently applied except off after ei “her”- ei chath hi “její kočka” (cath f. - “kočka”)

Kornština:

applied after possessive determiners ə “my”, i “her” and (a'gə) “their”. In the middle Cornish, this mutation class was also triggered by the numeral “three” trə], but this was not shown in any of the late Cornish examples.

oh thees [ə θi:z] “my men” <teez [ti:z]

i hodna [i hodnə] “her neck” <codna [kodnə]

ago phidn [agə fedn] “their head” <pedn [pedn]

Rekonstrukcí starších podob je možné dokázat, že původ keltských mutací vychází ze sandiových změn. V případě náslovných mutací u keltských jazyků je však ovlivněn počáteční konsonant druhého slova (a ne koncový konsonant prvního slova, jako je tomu v češtině, sanskrtu či dalších jazycích). Během historického vývoje pak koncové segmenty prvního slova odpadly (především v důsledku pravidelných zvukových změn), zatímco změny, které zaniklé segmenty způsobily v následujícím slově zůstaly zachovány.

Fortson (p. 317) uvádí tento příklad:

Lat.

quīnque “pět”

septem “sedm”

sex “šest”

Stir.

cóic gotha /yoθa/ “pět hlasů”

secht ngotha “sedm hlasů”

sé gotha “šest hlasů” (bez mutace)

DD. GRAMADEG (Er gwybodaeth)

	T	C	P	D	G	B	M	LL	RH	Meddiant Possessives	(+ Treigladau !) (+ Mutations !)
											Llafariad Vowel
	tad	car	plant	desg	gwaith	brawd	mam	llun	rhieni		enw
fy - i	nh fy nhad i	ngh fy nghar i	mh fy mhlant i	n fy nesg i	ng fy ngwaith i	m fy mrawd i	x fy mam i	x fy llun i	x fy rhieni i		x fy enw i
dy - di	d dy dad di	g dy gar di	b dy blant di	dd dy ddesg di	(dim g) dy waith di	f dy frawd di	f dy fam di	l dy lun di	r dy rieni di		x dy enw di
ei - o	d ei dad o	g ei gar o	b ei blant o	dd ei ddesg o	(dim g) ei waith o	f ei frawd o	f ei fam o	l ei lun o	r ei rieni o		x ei enw o
ei - hi	th ei thad hi	ch ei char hi	ph ei phlant hi	x ei desg hi	x ei gwaith hi	x ei brawd hi	x ei mam hi	x ei llun hi	x ei rhieni hi		h ei henw hi
ein - ni	x ein tad ni	x ein car ni	x ein plant ni	x ein desg ni	x ein gwaith ni	x ein brawd ni	x ein mam ni	x ein llun ni	x ein rhieni ni		h ein henw ni
eich - chi	x eich tad chi	x eich car chi	x eich plant chi	x eich desg chi	x eich gwaith chi	x eich brawd chi	x eich mam chi	x eich llun chi	x eich rhieni chi		x eich enw chi
eu - nhw	x eu tad nhw	x eu car nhw	x eu plant nhw	x eu desg nhw	x eu gwaith nhw	x eu brawd nhw	x eu mam nhw	x eu llun nhw	x eu rhieni nhw		h eu henw nhw

Kolektivní podstatná jména, duály a dvojité plurály

Některá podstatná jména v keltských jazycích (zvláště pak brythonských) označují skupinu objektů. V tom případě, že se chceme vyjádřit o jediném individuu z příslušné skupiny, je nutno použít doplňující koncovku.

Například v bretonštině je jí koncovka -enn: geot "bylina" - geotenn "snítka byliny, stéblo trávy"; kouevr "měď" - kouevrenn "kousek mědi", merien "mravenci" - merienenn "mravenec"; blev "vlasy col." - blevenn "vlas".

Ve velštině se kolektivní podstatná jména týkají především rostlin a živočichů (zvláště malých či žijících v kolonách, stádech, hejnech atd.). Pokud chceme specifikovat, že myslíme jednu věc nebo jedince, taktéž přidáme vhodnou koncovku.

Srovnání:

<i>sing/pl.</i>	cath	kočka	cathod	kočky
<i>kol./jedinec</i>	moch	prasata (skupina)	mochyn	prase
<i>sing/pl.</i>	llyfr	kniha	llyfrau	knihy
<i>kol./jedinec</i>	coed	les	coeden	strom

Ve velštině je daleko více kolektivních podstatných jmen mezi femininy. Jednotlivá jednotka se tvoří příponou **-en**.

afan	maliní	afanen	malina
mellt	blesky	mellten	blesk, záblesk
piod	straky	pioden	straka
dail	listí	deilen	list
derw	dubové mláží	derwen	dub
cyll	lískové mláží	collen	líška

V případě maskulin, koncovka je **-yd**. Jde o běžněji používaná slova.

adar	ptáci	aderyn	pták
dillad	oblečení	dilledyn	kus oblečení
pysgod	hejno ryb	pysgodyn	ryba
morgrug	mraveniště, kolonie m.	morgrugyd	mravenec
plant	děti	plentyn	dítě

A photograph of a field of purple mushrooms with red berries and green moss. The mushrooms are scattered throughout the scene, with some in the foreground and others in the background. The red berries are small and round, and the green moss is a vibrant, bright green. The background is slightly blurred, showing more of the field and some trees in the distance.

Duál se objevuje u podstatných jmen označujících části těl a orgánů, které se objevují v páru.
V bretonštině, jsou tyto většinou tvořeny přidáním předpony daou- u maskulin a div- nebo di- u feminin.
lagad “oko” (m.)- daoulagad “oči”; dorn “ruka” (m.)- daouarn “ruce”; bronn “prs” (f.)- divronn “prsy”.

Ve velštině jsou duály jednoduše rozpoznatelné. Všechny obsahují element deu- nebo dwy- “dva”:
dydd “den”- deuddydd “dvojdní, dva dny”
mis “měsíc” – deufis “dvojměsíci, dva měsíce”
llaw “ruka” – dwylo “ruce”

V případě kornštiny:

brodn [brodn] >devran [divrān] “prsy”

pednglin [pedn'gli:n] >pedndowlin [pedndowlin] “kolena”

V mnohých případech byly duály v kornštině opuštěny pro plurály s příslušnými pravidelnými koncovkami.

Jako např.

lagaz [lagəs] “oko” >lagagow [lagədzo] “oči”

gar [gar] “noha” >garro [garo] “nohy”

Dvojité plurály

Vyskytují se v keltských jazycích. Popisují velmi jemné rozdíly ve významu.

V bretonštině jsou vytvářeny koncovkou *-eier*: *parkoù*“pole”- *parkeier* “venkov”; *edoù*“mouka”- *edeier* “obiloviny”.

Rozdíly: *bragez* “nohavice”- *bragoù*“kalhoty”- *brageier* “kalhoty- více kalhot”.

Velš.- příklady (také se pozmění význam slov)

<i>bron</i> “prs, hrud”	<i>bronnau</i> “prsy”	<i>bronnydd</i> “kopee”
<i>pryd</i> “čas, období, příležitost”	<i>prydau</i> “jídla”	<i>prydiau</i> “časy”
<i>ysbryd</i> “duch”	<i>ysbrydion</i> “duchové”	<i>ysbrydoedd</i> “duše”

Barvy

Základní barvy keltského původu v pozdní kornštině byly: due [diw] “černá”, gwidden [gwidn] “bílá”, loos [lu:z] “šedá”, galze [gla:z] “všechny odstíny modré, zelené a šedé”, reeth [ri:ð] “červená” a mellon [melən] “žlutá”. Güêr [gwe:r] “zelená” byla výpůjčka z latiny. Později však slovo pro “zelenou” güêr [gwe:r] nahradilo původní galze [gla:z] ve vyjádření “zelenosti” rostlin a tráv a bylo přidáno i slovo bloù označující specificky modrou barvu, což znamenalo, že původní galze [gla:z] se přestalo používat při popisu jak modrých, tak zelených tónů.

Podobné uspořádání nalezneme u velštiny.

V kornštině existovala jména i pro jiné barvy. Byly to však pouze složeniny. Ve velštině jsou jimi anglické výpůjčky.

Korn. kigliü [kigliw] “růžová” LIT “barva masa” and ruthvelyn [riðvelən] “oranžová” LIT “červená žlutá”.
Např. Tradičně, ve velštině “růžová” byla gwyncoch “bílá červená”, kdežto v moderní velštině je preferováno slovo pinc “růžová”. Dalším příkladem může být oren “oranžová” nebo brown “hnědá”.

Barvy ve velštině (Iliwiau):

Du “černý”

Z Protobryth. *duβ “černý”, protokelt. *dubus “černý”, PIE *d^hewb^h- “černý”.

Gwyn “bílý, jasný”, fem. gwen, pl. Gwynion

Z Protobryth. *gwinn “bílý”, from protokelt. *windos “bílý”, PIE *k^weytos “bílý, jasný”.

Coch “červená”

Nejspíše z lat. coccinus “rudý, šarlatový”

Melyn “žlutý, blond, světle hnědý, zlatavý”

Stívelš. melyn “žlutý” z protokelt. *melinos z *meli- “med” (velš. mēl “med”), PIE *melit- “med”.

Glas “modrý, azurový, mořská zeleň, zelenkavá”

Z protobryth. *glas “modrý, zelený”, z protokelt. *glastos “modrý, zelený”, PIE *ǵ^hlh₃stós, z *ǵ^helh₃- “modrý, zelený”.

Llwydd “šedý, zakalený”

Z protobryth. *luīd, z protokelt. *p^letos “šedý”, PIE *pel- “šedý”.

Gwyrdd “zelený, modrozelený, šedý, jako trávník zelený”, fem. gwerdd, pl. gwyrddion

Z lat. viridis “zelený”.

